

Insinöörimatematiikka: Lineaarialgebra

Mika Hirvensalo
mikhirve@utu.fi

Matematiikan ja tilastotieteen laitos
Turun yliopisto

2024

Matriisikertolasku

$$\begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \vdots \\ x_n \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n \\ \dots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \dots + a_{mn}x_n \end{pmatrix}$$

Huomautus

Olkoon A lineaarikuvauksen $f : U \rightarrow V$ matriisi kantojen B ja C suhteen. Jos x on alkukuvan koordinaattivektori, saadaan kuvan koordinaattivektori matriisikertolaskulla Ax .

Määritelmä

Olkoon A $m \times n$ -matriisi ja B $n \times k$ -matriisi. Matriisitulo AB voidaan määritellä seuraavasti: Esitetään B $n \times 1$ sarakkeina: $B = (\mathbf{b}_1 \dots \mathbf{b}_k)$, jolloin

$$AB = (A\mathbf{b}_1 \dots A\mathbf{b}_k).$$

Symmetrinen esitys

Jos A on $m \times n$ -matriisi ja B on $n \times k$ -matriisi, on

$$(AB)_{ij} = \sum_{l=1}^n A_{il}B_{lj}$$

Esimerkki

Matriisikertolasku

$$\begin{pmatrix} 2 & 0 & 1 & -1 \\ 1 & 3 & 2 & 2 \\ 2 & -2 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x \\ y \\ z \\ w \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 2x + z - w \\ x + 3y + 2z + 2w \\ 2x - 2y + w \end{pmatrix}$$

Määrittelee lineaarikuvauksen $\mathbb{R}^4 \rightarrow \mathbb{R}^3$, jossa koordinaattivektori $(x, y, z, w) \in \mathbb{R}^4$ kuvautuu koordinaattivektoriksi $(2x + z - w, x + 3y + 2z + 2w, 2x - 2y + w) \in \mathbb{R}^3$.

Määritelmä

Jos A on neliömatriisi ja $n \in \{0, 1, 2, \dots\}$, määritellään

$$\begin{cases} A^0 = I \\ A^n = A \cdot A \cdot \dots \cdot A \quad (n \text{ kpl}). \end{cases}$$

Määritelmä

jos $p(x) = c_0 + c_1x + c_2x^2 + \dots + c_nx^n \in \mathbb{K}[x]$ ja A on neliömatriisi yli kunnan \mathbb{K} , on

$$p(A) = c_0I + c_1A + c_2A^2 + \dots + c_nA^n.$$

Yleistys: Jos $f(x) = c_0 + c_1x + c_2x^2 + c_3x^3 + \dots$ on Maclaurinin sarja, on tietyin ehdoin

$$f(A) = c_0I + c_1A + c_2A^2 + c_3A^3 + \dots$$

Lineaarikuvausten yhdistäminen

Olkoot $f : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^m$ ja $g : \mathbb{R}^m \rightarrow \mathbb{R}^k$ lineaarikuvauksia, joiden matriisit ovat A_f ja A_g . Yhdistetty kuvaus $g \circ f : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^k$ voidaan esittää muodossa (\mathbf{x} on alkukuvan koordinaattivektori sarakemuodossa).

$$(g \circ f)(\mathbf{x}) = g(f(\mathbf{x})) = A_g(A_f \mathbf{x}) = (A_g A_f) \mathbf{x}.$$

Täten

$$A_{g \circ f} = A_g A_f$$

Huomautus

Jos A on $m \times n$ -matriisi, \mathbf{x} n -pitäinen sarakevektori ja $\mathbf{y} = A\mathbf{x}$ m -pitäinen sarakevektori. Transponoimalla yhtälö $\mathbf{y} = A\mathbf{x}$ saadaan

$$\mathbf{y}^T = \mathbf{x}^T A^T.$$

Markovin ketjut

- Systemin tilat $\{1, 2, \dots, n\}$
- $p_i^{(t)} = \mathbb{P}(\text{Ajanhetkellä } t \text{ systeemi on tilassa } i)$
- $p_{ij} = \mathbb{P}(\text{Systeemi siirtyy tilaan } i \text{ kun se on tilassa } j)$
- $p_i^{(t+1)} = \sum_{j=1}^n p_{ij} p_j^{(t)}$

Matriisimuoto:

$$\begin{pmatrix} p_1^{(t+1)} \\ p_2^{(t+1)} \\ \vdots \\ p_n^{(t+1)} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} p_{11} & p_{12} & \dots & p_{1n} \\ p_{21} & p_{22} & \dots & p_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ p_{n1} & p_{n2} & \dots & p_{nn} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} p_1^{(t)} \\ p_2^{(t)} \\ \vdots \\ p_n^{(t)} \end{pmatrix}$$

Kannanvaihdon matriisi

Jos $\mathbf{v} \in V$ ja sekä B_1 että B_2 ovat avaruuden V kantoja, on vektorilla \mathbf{v} olemassa koordinaattivektorit

$$\mathbf{v}_B = (b_1, b_2, \dots, b_n)$$

ja

$$\mathbf{v}_C = (c_1, c_2, \dots, c_b).$$

Voidaan todeta, että $\mathbf{v}_B \rightarrow \mathbf{v}_C$ on lineaarikuvaus. Ehdon $\mathbf{v}_C^T = M\mathbf{v}_B^T$ toteuttavaa matriisiä kutsutaan *kannanvaihdon* $B \rightarrow C$ matriisiksi.

Kiertomatriisi \mathbb{R}^2 :ssa

Kierretään koordinaatistoa kulman θ verran ja käytetään pisteen (x, y) uusista koordinaateista merkintää (x', y') .

Alkeistrigonometrian perusteella

$$\begin{cases} x' = x \cos \theta - y \sin \theta \\ y' = x \sin \theta + y \cos \theta \end{cases},$$

mikä voidaan matriisimuodossa kirjoittaa

$$\begin{pmatrix} x' \\ y' \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \cos \theta & -\sin \theta \\ \sin \theta & \cos \theta \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x \\ y \end{pmatrix} \stackrel{\text{Merk.}}{=} R(\theta) \begin{pmatrix} x \\ y \end{pmatrix}$$

- Erikoistapaus kannanvaihdon matriisista
- $R(\theta_1)R(\theta_2) = R(\theta_1 + \theta_2)$.

Kiertomatriisit \mathbb{R}^3 :ssa

Kierto z-akselin ympäri:

$$\begin{cases} x' = x \cos \theta - y \sin \theta \\ y' = x \sin \theta + y \cos \theta \\ z' = z \end{cases}$$

voidaan kirjoittaa matriisimuodossa

$$\begin{pmatrix} x' \\ y' \\ z' \end{pmatrix} = \underbrace{\begin{pmatrix} \cos \theta & -\sin \theta & 0 \\ \sin \theta & \cos \theta & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}}_{R_z(\theta)} \begin{pmatrix} x \\ y \\ z \end{pmatrix}$$

Kiertomatriisit \mathbb{R}^3 :ssa

Kierto x -akselin ympäri:

$$\begin{cases} x' = x \\ y' = y \cos \theta - z \sin \theta \\ z' = y \sin \theta + z \cos \theta \end{cases}$$

voidaan kirjoittaa matriisimuodossa

$$\begin{pmatrix} x' \\ y' \\ z' \end{pmatrix} = \underbrace{\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & \cos \theta & -\sin \theta \\ 0 & \sin \theta & \cos \theta \end{pmatrix}}_{R_x(\theta)} \begin{pmatrix} x \\ y \\ z \end{pmatrix}$$

Kiertomatriisit \mathbb{R}^3 :ssa

Kierto y -akselin ympäri:

$$\begin{cases} x' = x \cos \theta - z \sin \theta \\ y' = y \\ z' = x \sin \theta + z \cos \theta \end{cases}$$

voidaan kirjoittaa matriisimuodossa

$$\begin{pmatrix} x' \\ y' \\ z' \end{pmatrix} = \underbrace{\begin{pmatrix} \cos \theta & 0 & -\sin \theta \\ 0 & 1 & 0 \\ \sin \theta & 0 & \cos \theta \end{pmatrix}}_{R_y(\theta)} \begin{pmatrix} x \\ y \\ z \end{pmatrix}$$

Kaikki kierrot saadaan matriisien $R_x(\theta_1)$, $R_y(\theta_2)$ ja $R_z(\theta_3)$ tuloina.

Lineaarinen yhtälöryhmä

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n = b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n = b_2 \\ \vdots \quad \quad \quad \ddots \quad \quad \quad \vdots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \dots + a_{mn}x_n = b_m \end{cases}$$

voidaan kirjoittaa matriisimuodossa

$$\begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \vdots \\ x_n \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \vdots \\ b_m \end{pmatrix}$$

Kompaktimpi esitys: $A\mathbf{x} = \mathbf{b}$. $\mathbf{x} = A^{-1}\mathbf{b}$?

Määritelmä

Olkoon A $n \times n$ -matriisi. Jos on olemassa sellainen $n \times n$ -matriisi B , että $AB = BA = I$, sanotaan, että B on A :n käänteismatriisi ja merkitään $B = A^{-1}$.

Jos A :lla on käänteismatriisi, sanotaan että A on säännöllinen. Muutoin A on singulaarinen.

Huomautus

Voidaan todistaa:

- Neliömatriiseille $AB = I \Rightarrow BA = I$.
- $n \times n$ matriisi A on säännöllinen tarkalleen silloin kun $r(A) = n$.
- A on säännöllinen tarkalleen silloin kun A :n rivit ovat lineaarisesti riippumattomat.

Käänteismatriisin etsiminen

Merkitään $B = (\mathbf{b}_1 \dots \mathbf{b}_n)$ ja $I = (\mathbf{e}_1^T \dots \mathbf{e}_n^T)$, jolloin yhtälö $AB = I$ saa muodon

$$(A\mathbf{b}_1 \dots A\mathbf{b}_n) = (\mathbf{e}_1^T \dots \mathbf{e}_n^T).$$

Tällöin sarakkeet $\mathbf{b}_1, \dots, \mathbf{b}_n$ voidaan löytää ratkaisemalla yhtälöryhmät $A\mathbf{b}_1 = \mathbf{e}_1^T, \dots, A\mathbf{b}_n = \mathbf{e}_n^T$. Yhtälöryhmä $A\mathbf{b}_i = \mathbf{e}_i^T$ voidaan ratkaista redusoimalla augmentoitu matriisi redusoituun porrasmuotoon: $(A\mathbf{e}_i^T) \sim \dots \sim (I\mathbf{b}_i)$. Redusointi voidaan suorittaa yhtä aikaa kaikille sarakkeille $\mathbf{e}_1^T, \dots, \mathbf{e}_n^T$:

$$(A\mathbf{e}_1^T \dots \mathbf{e}_n^T) \sim \dots \sim (I\mathbf{b}_1 \dots \mathbf{b}_n) = (IA^{-1})$$

Gaussin-Jordanin menetelmä

$$(A \ I) \sim \dots \sim (I \ A^{-1})$$

Huomautus

Jos Gaussin-Jordanin menetelmä ei muuta lohkomuodon $(A \ I)$ vasemmanpuoleista matriisiä A identiteettimatriisiksi, vaan siihen ilmaantuu nollarivi, voidaan todeta että A :lla ei ole käänteismatriisiä.

Edellytys käänteismatriisin olemassaololle on siis se, että $r(A) = n$, toisin sanoen matriisin pitää olla täysiasteinen. Tämä puolestaan on yhtäpitävää sen kanssa, että matriisin rivit (ja sarakkeet) ovat lineaarisesti riippumattomat.

Määritelmä

Kuvaus $f : V \times \dots \times V \rightarrow U$ on *multilineaarinen*, jos se on lineaarinen jokaisen muuttujan suhteen, siis

$$f(\dots, a\mathbf{x}, \dots) = af(\dots, \mathbf{x}, \dots)$$

ja

$$f(\dots, \mathbf{x} + \mathbf{y}, \dots) = f(\dots, \mathbf{x}, \dots) + f(\dots, \mathbf{y}, \dots).$$

Huomautus

$$f(\dots, \mathbf{0}, \dots) = f(\dots, \mathbf{0} + \mathbf{0}, \dots) = f(\dots, \mathbf{0}, \dots) + f(\dots, \mathbf{0}, \dots),$$

joten $f(\dots, \mathbf{0}, \dots) = \mathbf{0}$.

Määritelmä

Multilineaarinen kuvaus on *alternoiva*, jos

$$f(\dots, \mathbf{x}, \dots, \mathbf{y}, \dots) = -f(\dots, \mathbf{y}, \dots, \mathbf{x}, \dots)$$

Seuraus

$$f(\dots, \mathbf{x}, \dots, \mathbf{x}, \dots) = -f(\dots, \mathbf{x}, \dots, \mathbf{x}, \dots),$$

joten $f(\dots, \mathbf{x}, \dots, \mathbf{x}, \dots) = \mathbf{0}$.

Seuraus

$$\begin{aligned} & f(\dots, \mathbf{x}, \dots, \mathbf{y} + a\mathbf{x}, \dots) \\ = & f(\dots, \mathbf{x}, \dots, \mathbf{y}, \dots) + a \underbrace{f(\dots, \mathbf{x}, \dots, \mathbf{x}, \dots)}_0 \\ = & f(\dots, \mathbf{x}, \dots, \mathbf{y}, \dots) \end{aligned}$$

Lause

Multilineaarinen alternoiva kuvaus määräytyy yksikäsitteisesti arvosta $f(\mathbf{e}_1, \dots, \mathbf{e}_n)$.

Todistus

Aiemmin havaitun perusteella

$$f(\dots, \mathbf{e}_i, \dots, \mathbf{e}_i, \dots) = \mathbf{0},$$

joten riittää tarkastella vain arvoja

$$f(\mathbf{e}_{i_1}, \dots, \mathbf{e}_{i_n}),$$

jossa kaikki kantavektorit esiintyvät tasan kerran.

Todistus (jatkoa)

Koska vektoreiden paikan vaihto vaihtaa funktion f merkin, voidaan todeta, että

$$f(\mathbf{e}_{i_1}, \dots, \mathbf{e}_{i_n}) = \pm f(\mathbf{e}_1, \dots, \mathbf{e}_n),$$

missä etumerkki riippuu siitä kuinka monta kahden vektorin paikanvaihtoa on tarvittu aikaansaamaan järjestys $(\mathbf{e}_{i_1}, \dots, \mathbf{e}_{i_n})$.

Esimerkki

$$f(\mathbf{e}_3, \mathbf{e}_1, \mathbf{e}_2) = -f(\mathbf{e}_1, \mathbf{e}_3, \mathbf{e}_2) = f(\mathbf{e}_1, \mathbf{e}_2, \mathbf{e}_3).$$

$$f(\mathbf{e}_3, \mathbf{e}_2, \mathbf{e}_1) = -f(\mathbf{e}_1, \mathbf{e}_2, \mathbf{e}_3).$$

$$f(\mathbf{e}_2, \mathbf{e}_1, \mathbf{e}_3) = -f(\mathbf{e}_1, \mathbf{e}_2, \mathbf{e}_3).$$

Määritelmä

Permutaatio tarkoittaa jonon $(1, 2, \dots, n)$ uudelleenjärjestystä (i_1, i_2, \dots, i_n) .

Permutaation merkki $\text{sgn}(i_1, i_2, \dots, i_n)$ on $+1$, jos se on saatu jonosta $(1, 2, \dots, n)$ parillisella määrällä kahden alkion vaihdolla.

Merkki on -1 , jos tarvittavien vaihtojen määrä on pariton.

Vaihtoja kutsutaan *transpositioiksi*. Permutaatiota sanotaan *parilliseksi*, jos transpositioiden määrä on parillinen. Muutoin permutaatio on *pariton*. Permutaatioiden joukosta käytetään merkintää S_n

Esimerkki

Kahdella transpositiolla saadaan $(1, 2, 3) \rightarrow (2, 1, 3) \rightarrow (3, 1, 2)$. Näin ollen $\text{sgn}(3, 1, 2) = +1$. Yhdellä transpositiolla saadaan $(1, 2, 3) \rightarrow (3, 2, 1)$, joten $\text{sgn}(3, 2, 1) = -1$. Kahdella transpositiolla saadaan $(1, 2, 3) \rightarrow (3, 2, 1) \rightarrow (3, 1, 2)$, joten $\text{sgn}(3, 1, 2) = +1$.

$$S_3 = \{(1, 2, 3), (1, 3, 2), (2, 1, 3), (2, 3, 1), (3, 1, 2), (3, 2, 1)\}.$$

Huomaus

$$|S_n| = n \cdot (n - 1) \cdot \dots \cdot 2 \cdot 1 = n!.$$

Kantavektorien permutaatio

$$f(\mathbf{e}_{i_1}, \dots, \mathbf{e}_{i_n}) = \text{sgn}(i_1, \dots, i_n) f(\mathbf{e}_1, \dots, \mathbf{e}_n).$$

Todistus (jatkoa)

Esittämällä $\mathbf{v}_i = \sum_{j=1}^m v_{ij} \mathbf{e}_j$ saadaan

$$\begin{aligned} & f(\mathbf{v}_1, \dots, \mathbf{v}_n) \\ = & f\left(\sum_{j_1=1}^m v_{1j_1} \mathbf{e}_{j_1}, \dots, \sum_{j_n=1}^m v_{nj_n} \mathbf{e}_{j_n}\right) \\ = & \sum_{j_1=1}^m \dots \sum_{j_n=1}^m v_{1j_1} \dots v_{nj_n} f(\mathbf{e}_{j_1}, \dots, \mathbf{e}_{j_n}) \\ = & \sum_{(j_1, j_2, \dots, j_n) \in S_n} \operatorname{sgn}(j_1, \dots, j_n) v_{1j_1} \dots v_{nj_n} f(\mathbf{e}_1, \dots, \mathbf{e}_n). \end{aligned}$$

Määritelmä

Olkoon \mathbb{K} skalaarikunta (yleensä joko \mathbb{R} tai \mathbb{C}) ja $D : \mathbb{K}^n \times \dots \times \mathbb{K}^n \rightarrow \mathbb{K}$ multilineaarinen, alternoiva kuvaus, jolle pätee

$$D(\mathbf{e}_1^T, \dots, \mathbf{e}_n^T) = 1.$$

Neliömatriisin $A = (\mathbf{a}_1 \dots \mathbf{a}_n)$ (\mathbf{a}_i sarakkeita) determinantti $\det(A)$ määritellään

$$\det(A) = D(\mathbf{a}_1, \dots, \mathbf{a}_n).$$

Determinantista käytetään myös merkintää $|A|$. Tässä merkinnässä jätetään pois matriisin A vasen ja oikea kaarisulje.

Ominaisuuksia

- $D(\dots, \mathbf{0}, \dots) = 0$
- $D(\dots, \mathbf{x}, \dots, \mathbf{x}, \dots) = 0$
- $D(\dots, \mathbf{x}, \dots, \mathbf{y}, \dots) = -D(\dots, \mathbf{y}, \dots, \mathbf{x}, \dots)$
- $D(\dots, \mathbf{x}, \dots, \mathbf{y} + a\mathbf{x}, \dots) = D(\dots, \mathbf{x}, \dots, \mathbf{y}, \dots)$

Summalauseke

Merkitään

$$A = \begin{pmatrix} A_{11} & A_{12} & \dots & A_{1n} \\ A_{21} & A_{22} & \dots & A_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ A_{n1} & A_{n2} & \dots & A_{nn} \end{pmatrix}$$

Tällöin

$$\det(A) = \sum_{(j_1, j_2, \dots, j_n) \in S_n} \operatorname{sgn}(j_1, j_2, \dots, j_n) A_{1j_1} A_{2j_2} \dots A_{nj_n}.$$

Esimerkki

Permutaatioiden (1, 2, 3), (1, 3, 2), (2, 1, 3), (2, 3, 1) ja (3, 1, 2) ja (3, 2, 1) merkit ovat +1, -1, -1, +1, +1 ja -1. Täten

$$\begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} \end{vmatrix}$$

koostuu tulojen $a_{11}a_{22}a_{33}$, $a_{11}a_{23}a_{32}$, $a_{12}a_{21}a_{33}$, $a_{12}a_{23}a_{31}$, $a_{13}a_{21}a_{32}$ ja $a_{13}a_{22}a_{31}$ summasta oikeilla merkeillä varustettuna. Täten kyseinen determinantti on

$$a_{11}a_{22}a_{33} - a_{11}a_{23}a_{32} - a_{12}a_{21}a_{33} + a_{12}a_{23}a_{31} + a_{13}a_{21}a_{32} - a_{13}a_{22}a_{31}$$

Determinantti

Geometrinen tulkinta

Kun $A = (\mathbf{a}_1, \dots, \mathbf{a}_n)$ (sarakkeet), determinantin itseisarvo $|\det(A)|$ merkitsee vektoreiden $\{\mathbf{a}_1, \dots, \mathbf{a}_n\}$ määrittämän särmiön tilavuutta

Multiplikatiivisuus

Jos A ja B ovat $n \times n$ -matriiseja, on

$$\det(AB) = \det(A) \det(B)$$

Johtuu multilineaarisen kuvauksen yksikäsitteisyydestä

Huomautus

Jos A on säännöllinen, on $AA^{-1} = I$ ja siksi

$$\det(A) \det(A^{-1}) = 1.$$

Näin ollen $\det(A^{-1}) = \det(A)^{-1}$